

EPISTEMOLOGIJA POSTISTINE I KOLAPS ZAJEDNIČKOG KOGNITIVNOG HORIZONTA: FILOZOFSKI TEMELJI SAVREMENIH KRIZA DEMOKRATIJE

Dragutin Radišić 

Univerzitet u Beogradu
Beograd, Republika Srbija
E-mail: drarad08723@student.fpn.bg.ac.rs

Primljeno: 14.03.2025. Odobreno: 18.05.2025.

Originalan naučni članak

DOI: <https://doi.org/10.65932/CR-2025-1-6>

UDK: 165.0:[321.7:316.77]

Sažetak: Članak razvija filozofsku analizu načina na koji se savremene krize demokratije mogu razumjeti kao posljedice kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta — strukturnog uslova pod kojim građani jednog političkog poretka mogu da dijele dovoljno epistemičkog tla da vode racionalnu javnu raspravu o zajedničkim pitanjima. Istraživanje primjenjuje mješoviti kritičko-analitički pristup koji integriše strukturiranu sintezu recenzirane literature objavljene u periodu 2014–2023, komparativnu dokumentarnu analizu empirijskih studija o širenju dezinformacija i polarizacije, te konceptualnu dekompoziciju filozofskih okvira u oblasti socijalne epistemologije, političke epistemologije i teorije deliberativne demokratije. Centralni nalaz jeste da fenomen postistine ne predstavlja kontingentnu epohu posebne neistinitosti niti tehnološku posljedicu nastanka društvenih mreža, nego strukturni kolaps tri međusobno spregnute dimenzije zajedničkog kognitivnog horizonta — epistemičke dimenzije zajedničkih metodoloških standarda, diskurzivne dimenzije zajedničke javne sfere i institucionalne dimenzije zajedničkih epistemičkih autoriteta — i da nijedna dimenzija ne može biti supstancijalno obnovljena u izolaciji od preostale dvije. Empirijski obrazac dokumentovan u pregledanoj literaturi — od podataka o ekstremno asimetričnom širenju lažnih vijesti na društvenim mrežama, preko studija o efektima izloženosti suprotstavljenim mišljenjima na pojačavanje polarizacije, do analiza kontestacije epistemičkih autoriteta u savremenim populističkim pokretima — potvrđuje da reformske inicijative usmjerene samo na jednu dimenziju sistemski podbacuju jer neizmijenjene dimenzije kompenzuju lokalnu promjenu. Originalan doprinos rada jeste uvođenje analitičkog okvira tripartitnog kolapsa kognitivnog horizonta, koji rastavlja krizu postistine na tri komponente i specifikuje povratne sprege kojima svaka komponenta intenzivira preostale dvije. Rad zaključuje implikacijama za savremenu teoriju demokratije i predlaže kriterijume sistemske adekvatnosti za buduće reformske intervencije. Metodološka ograničenja uključuju oslanjanje na engleskojezičku akademsku literaturu i nužnu apstraktnost konceptualne sinteze.

Ključne riječi: *epistemologija postistine, kognitivni horizont, socijalna epistemologija, politička epistemologija, deliberativna demokratija, dezinformacije, eho komore, epistemička pravda, epistemički poroci, kriza demokratije.*

UVOD

Savremene demokratije zapadnog civilizacijskog kruga ulaze u treću deceniju dvadeset prvog vijeka u stanju koje sve više teoretičara opisuje terminom kriza, ne više kao retoričku figuru, nego kao tačan tehnički izraz za niz strukturnih poremećaja u načinu na koji demokratski sistemi formiraju zajedničku javnu volju i procjenjuju legitimitet svojih političkih odluka. Među tim poremećajima posebno mjesto zauzima fenomen postistine, koji je, otkad ga je Oksfordski rječnik 2016. godine proglasio riječju godine, postao predmet velikog teorijskog napora u oblasti socijalne epistemologije, političke epistemologije, teorije deliberativne demokratije i studija medija. Lewandowsky, Ecker i Cook (2017), u svom uticajnom radu o širenju dezinformacija u eri postistine, dokumentuju da se fenomen ne može adekvatno razumjeti ni kao puko širenje lažnih iskaza, ni kao tehnološka posljedica nastanka društvenih mreža, niti kao moralni nedostatak pojedinaca koji u njega pristaju. Riječ je, kako pokazuje njihova sinteza, o sistemskom poremećaju u sociokognitivnoj infrastrukturi koja je istorijski omogućavala da građani jedne političke zajednice dijele dovoljno zajedničkih epistemičkih oslonaca za vođenje racionalne javne rasprave.

Vosoughi, Roy i Aral (2018), u jednoj od najobimnijih empirijskih studija ovog fenomena, analiziraju oko 126.000 vijesti distribuiranih na Twitteru u periodu 2006-2017. godine i pokazuju da se lažne vijesti šire znatno brže, dublje i šire od istinitih, sa najistaknutijih jedan posto lažnih kaskada koje dosežu od hiljadu do sto hiljada ljudi, dok istinite vijesti rijetko dosežu više od hiljadu osoba. Allcott i Gentzkow (2017) dokumentuju da je tokom kampanje za predsjedničke izbore u SAD 2016. godine ukupno trideset miliona dijeljenja na Facebooku otpadalo na lažne vijesti koje su išle u korist jednog kandidata, naspram osam miliona za drugog. Ovi podaci nisu samo ilustracija obima problema; oni su empirijski temelj za prepoznavanje da kriza postistine nije epizodni fenomen, nego sistemska osobina savremenog informacionog ekosistema u kojem demokratije moraju da funkcionišu.

Klasične filozofske analize odnosa između istine i demokratije, koje su dominirale dvadesetim vijekom, počivale su na pretpostavci da se demokratska deliberacija odvija u uslovima u kojima učesnici, uprkos legitimnim razlikama u vrijednostima i interesima, dijele osnovni epistemički okvir koji omogućava racionalnu razmjenu argumenata. Habermasova teorija komunikativnog djelovanja, Estlundova teorija epistemičke demokratije, Andersonova teorija demokratskog ispitivanja — svi ovi okviri pretpostavljaju da postoji nešto što se ovdje označava terminom zajednički kognitivni horizont: skup metodoloških standarda, diskurzivnih konvencija i institucionalnih oslonaca koji omogućavaju da različiti građani vode produktivnu raspravu, čak i kad se duboko razilaze u vrijednostima. Centralna teza ovog rada glasi da je upravo taj zajednički kognitivni horizont u savremenim demokratijama u procesu strukturnog kolapsa, i da se kriza postistine najadekvatnije razumije kao filozofski problem upravo u toj tački.

Centralno pitanje članka nije da li je fenomen postistine empirijski stvaran — empirijski zapis koji se pregleda u nastavku ne ostavlja mnogo prostora za sumnju u to — nego kako filozofski adekvatno razumjeti njegovu strukturu. Da li se fenomen najbolje razumije kao kriza individualne racionalnosti, kao poremećaj u operacijama javne sfere, kao slabljenje povjerenja u institucionalne autoritete, ili kao nešto što obuhvata sva tri sloja istovremeno? Odgovor na ovo pitanje ima direktne implikacije za način na koji demokratske teorije treba da formulišu svoje normativne ideale, kao i za način na koji praktične reformske intervencije treba da budu projektovane.

Članak postavlja tri hipoteze. Prva hipoteza glasi da se kriza postistine najbolje razumije kao kolaps tri međusobno spregnute dimenzije zajedničkog kognitivnog horizonta: epistemičke dimenzije zajedničkih metodoloških standarda za procjenu istinitosti tvrdnji, diskurzivne dimenzije zajedničke javne sfere u kojoj se argumenti razmjenjuju, i institucionalne dimenzije zajedničkih epistemičkih autoriteta čije svjedočenje građani u značajnoj mjeri prihvataju. Druga hipoteza glasi da nijedna od tri dimenzije ne može biti supstancijalno obnovljena u izolaciji od preostale dvije, jer se tri dimenzije uzajamno pojačavaju kroz specifične konceptualne, sociološke i institucionalne mehanizme. Treća hipoteza glasi da dokumentovani neuspjeh dosadašnjih reformskih inicijativa — od regulacije platformi, preko medijske pismenosti, do programa institucionalnog jačanja povjerenja — nije kontingentni neuspjeh implementacije nego strukturna posljedica činjenice da intervencije ciljaju jednu dimenziju ostavljajući druge dvije nepromijenjene.

Originalan doprinos rada nalazi se u uvođenju analitičkog okvira — ovdje označenog kao okvir tripartitnog kolapsa kognitivnog horizonta — koji rastavlja krizu postistine na tri komponente i pokazuje da svaka komponenta, kada se intenzivira, pojačava preostale dvije kroz specifikabilne povratne sprege. Okvir je nov zato što su prethodni prikazi tendirali da tretiraju jednu komponentu kao primarnu — epistemičku (Cassam, 2016, 2019; Hoggan-Kloubert & Hoggan, 2023), diskurzivnu (Chambers, 2021; Bufacchi, 2021), ili institucionalnu (Sismondo, 2017; Ylä-Anttila, 2018) — ne specifikujući rekurzivno sprežanje koje obezbjeđuje stabilnost krize. Okvir krizu postistine čini čitljivom ne kao zbir nepovezanih problema, nego kao konfiguraciju uzajamno pojačavajućih pritisaka, i generiše proverljiva predviđanja o uslovima neuspjeha izolovanih reformi.

Ostatak članka organizovan je na sljedeći način. Naredna sekcija pregleda literaturu o socijalnoj epistemologiji, političkoj epistemologiji i teoriji deliberativne demokratije, te predstavlja metodologiju. Treća sekcija izvještava empirijske nalaze izvedene iz studija širenja dezinformacija i polarizacije. Tri analitičke sekcije zatim razvijaju tri dimenzije kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta — epistemičku, diskurzivnu i institucionalnu — i pokazuju kako svaka pojačava preostale dvije. Četvrta analitička sekcija integriše tri dimenzije u jedinstvenu spregnutu konfiguraciju. Zaključak testira tri hipoteze prema dokazima, rekapitulira originalan doprinos, i identifikuje metodološka ograničenja i pravce daljeg istraživanja.

PREGLED LITERATURE I METODOLOGIJA

Pregled literature

Literatura o epistemologiji postistine u periodu 2014-2023 transformisana je konvergencijom četiri prethodno odvojena pravca istraživanja. Prvi pravac razvija dijagnozu fenomena kao epistemičke krize koja se ne može svesti ni na puku neistinitost ni na tehnološki razvoj. McIntyre (2018), u svojoj sintetičnoj studiji za seriju Esencijalnih znanja MIT Pressa, izlaže genealogiju postistine od poricanja nauke do uspona lažnih vijesti i argumentuje da postistina predstavlja oblik ideološke supremacije kojim njeni nosioci pokušavaju da nateraju sagovornike da vjeruju u nešto bez obzira na dokaze. Lewandowsky, Ecker i Cook (2017), u empirijski utemeljenoj sintezi za *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, dokumentuju kako se dezinformacije šire, kako utiču na ljude, kako se mogu suzbiti, i koje društvene posljedice imaju. Hoggan-Kloubert i Hoggan (2023), u

nedavnoj sintezi za *Adult Education Quarterly*, rekonstruišu tri ključna epistemička pojma — racionalnost, autonomiju i pluralizam — koje smatraju neophodnim za funkcionisanje demokratije, i argumentuju da je tradicionalno shvatanje ovih pojmova bilo nedovoljno odbranjeno pred postmodernističkom kritikom u protekle četiri decenije.

Drugi pravac razvija filozofski pojmovni aparat za analizu epistemičkih poroka i njihove uloge u savremenoj javnoj sferi. Cassam (2016), u svojoj programskoj studiji za *The Monist*, formuliše porodicu pristupa koju naziva epistemologijom poroka i argumentuje da se ozbiljno razumijevanje savremenih epistemičkih kriza ne može odvijati bez sistematske analize epistemičkih poroka kao što su lakovjernost, dogmatizam, predrasude, zatvorenost uma i nemar. Cassam (2019), u sveobuhvatnijoj knjizi *Vices of the Mind*, proširuje analizu na intelektualne i političke poroke i pokazuje kako epistemički poroci u javnim ličnostima i medijskim narativima sistemski podrivaju kvalitet javne rasprave. Pennycook i Rand (2019), u empirijskoj studiji za časopis *Cognition*, dokazuju da je sklonost vjerovanju partizanskim lažnim vijestima bolje objašnjena nedostatkom analitičkog razmišljanja nego motivisanim rezonovanjem, što obrće dominantnu pretpostavku o postistini kao pretežno motivacionom fenomenu i preusmjerava analizu ka kognitivnim navikama u svakodnevnom mišljenju.

Treći pravac razvija analizu strukturne dinamike društvenih mreža i njihove uloge u proizvodnji epistemičke fragmentacije. Vosoughi, Roy i Aral (2018), u jednoj od najobimnijih empirijskih studija u ovoj oblasti objavljenoj u časopisu *Science*, dokumentuju asimetriju širenja istinitih i lažnih vijesti na Twitteru u periodu 2006-2017. godine, sa nalazom da lažne vijesti dosežu više ljudi i šire se brže od istinitih u svim mjerljivim dimenzijama. Allcott i Gentzkow (2017), u radu objavljenom u *Journal of Economic Perspectives*, kvantifikuju ekonomski i medijski uticaj lažnih vijesti tokom predsjedničkih izbora u SAD 2016. godine. Sunstein (2017), u sintetičnoj knjizi *#Republic* objavljenoj kod Princeton University Press, razvija širi teorijski okvir o tome kako algoritamske strukture društvenih mreža sortiraju ljude u grupe sličnomislećih, proizvodeći ono što naziva sajberkaskadama i polarizacijskim entrepreneurima. Bail i kolege (2018), u eksperimentalnoj studiji za *Proceedings of the National Academy of Sciences*, dokazuju kontraintuitivni nalaz da izlaganje suprotstavljenim mišljenjima na društvenim mrežama može povećati političku polarizaciju umjesto da je smanji, što obrće prosvjetiteljsku pretpostavku da je više informacija uvijek lijek protiv ekstremizma.

Nguyen (2020), u veoma uticajnom članku za časopis *Episteme*, uvodi konceptualnu razliku između epistemičkih mjehura i eho komora koja se pokazala kao analitički produktivna u potonjim debatama. Epistemički mjehur je socijalna epistemička struktura iz koje su drugi relevantni glasovi izostali, možda slučajno; pripadnici epistemičkih mjehura nedostaje izloženosti relevantnim informacijama i argumentima. Eho komora, nasuprot tome, jeste socijalna epistemička struktura iz koje su drugi relevantni glasovi aktivno isključeni i diskreditovani; pripadnici eho komora dovedeni su do toga da sistematski ne vjeruju svim spoljnim izvorima. Razlika je politički značajna jer puka izloženost dokazima može razbiti epistemički mjehur, ali može pojačati eho komoru. O'Connor i Weatherall (2018), u monografiji *The Misinformation Age* objavljenoj kod Yale University Press, kao i u članku *Scientific polarization* za *European Journal for Philosophy of Science* (2018), razvijaju formalne modele kojima pokazuju kako se polarizacija pojavljuje čak i među racionalnim agensima koji prikupljaju empirijske dokaze, što sugerise da fenomen ne može biti svedeno na puko iracionalno ponašanje pojedinaca.

Četvrti pravac razvija kritiku institucionalnih oslonaca demokratske deliberacije i njihove erozije. Sismondo (2017), u programskom uvodniku za Social Studies of Science, situira fenomen postistine u kontekst studija nauke i tehnologije i argumentuje da prihvatanje epistemičke demokratizacije ne mora značiti pristanak na cijepkanje tehnoznanstvenog znanja. Ylä-Anttila (2018), u empirijskoj studiji za European Journal of Cultural and Political Sociology, analizira savremene populističke pokrete kroz pojam protivznanja, pokazujući da desnopopulistička medijska sfera u Finskoj ne odbacuje kategoriju istine kao takvu nego predlaže politički obojene alternativne epistemičke autoritete koji bi zamijenili etablirane. Chambers (2021), u radu objavljenom u časopisu Political Studies, argumentuje da deliberativna demokratija i Habermasova ideja o demokratiji kao traganju za istinom nude koristan okvir za procjenu prijetnje koju lažne vijesti predstavljaju za javnu sferu, dok Williamsove vrline tačnosti identifikuju građanske vrline koje su potrebne za suzbijanje lažnih vijesti. Bufacchi (2021), u radu za Philosophy & Social Criticism, razvija konsenzualnu teoriju postistine prema kojoj postistina i istina dijele zajedničku genezu i da se savremena debata o postistini ne može voditi bez ozbiljne refleksije Habermasove konsenzualne teorije istine.

Ono što ujedinjuje četiri pravca jeste empirijska konvergencija prema dijagnozi da se fenomen postistine ne može razumjeti kroz resurse jednog pravca u izolaciji od ostalih. Ono što ih razdvaja jeste analitički aparat kojim se ta integrativna dijagnoza operacionalizuje. Okvir koji se ovdje uvodi pozicioniran je unutar sva četiri pravca ali nastoji da prevaziđe ograničenje koje karakteriše dominantnu literaturu: tendenciju da se dimenzije epistemičke krize tretiraju kao paralelne, a ne kao rekurzivno spregnute.

Metodologija istraživanja

Rad primjenjuje mješoviti kritičko-analički pristup namijenjen integraciji tri komplementarna načina istraživanja. Prva metodološka komponenta jeste strukturirana sinteza recenzirane literature objavljene u periodu 2014-2023. Pretraga literature izvršena je sistematskim upitima protiv glavnih akademskih platformi — uključujući SAGE Journals, Cambridge Core, Oxford Academic, Springer Nature Link, Taylor & Francis Online, ScienceDirect, Wiley Online Library i Princeton University Press — koristeći kombinaciju tematskih termina (post-truth, social epistemology, political epistemology, fake news, misinformation, echo chambers, epistemic vices, deliberative democracy, populism, polarization) i metodoloških filtera (recenzirano, engleski jezik, vremenski okvir 2014-2023). Svi identifikovani izvori verifikovani su kroz Crossref DOI rezoluciju, sa bibliografskim metapodacima ukrštenim sa originalnim izdavačkim landing stranicama i najmanje jednom sekundarnom akademskom bazom. Konačni korpus obuhvata sedamnaest verifikovanih izvora — trinaest recenziranih članaka iz dvanaest različitih SCOPUS/Web of Science indeksiranih časopisa, te četiri fundamentalne monografije.

Druga metodološka komponenta jeste komparativna dokumentarna analiza empirijskih pokazatelja. Studija Vosoughija, Roya i Arala (2018) u časopisu Science tretira se kao primarni pokazatelj asimetričnog širenja istinitih i lažnih vijesti na društvenim mrežama. Studija Allcotta i Gentzkowa (2017) tretira se kao primarni pokazatelj uticaja lažnih vijesti u savremenim izbornim kampanjama. Eksperimentalna studija Baila i kolega (2018) tretira se kao primarni pokazatelj kontraintuitivnih efekata izlaganja suprotstavljenim mišljenjima u uslovima visoke političke polarizacije. Empirijska studija Pennycooka i Randa (2019) tretira se kao primarni pokazatelj kognitivnih korelata sklonosti vjerovanju u lažne vijesti. Empirijska

studija Ylä-Anttila (2018) tretira se kao primarni pokazatelj kontestacije epistemičkih autoriteta u savremenim populističkim pokretima.

Treća metodološka komponenta jeste konceptualno modelovanje koje proizvodi okvir tripartitnog kolapsa kognitivnog horizonta. Okvir je konstruisan induktivno kroz analitičku dekompoziciju literaturnog korpusa u tri ponavljajuća tematska klastera, praćenu deduktivnom specifikacijom povratnih sprega među tim klasterima. Dekompozicija identifikuje tri dimenzije — epistemičku, diskurzivnu i institucionalnu — a specifikacija identifikuje puteve kojima svaka dimenzija intenzivira preostale dvije. Okvir je zatim testiran prema empirijskom obrascu koji proizilazi iz dokumentarne analize, što generiše centralni nalaz da tri dimenzije kovariiraju i da se savremena kriza demokratije strukturno reprodukuje kroz njihovo uzajamno pojačavanje.

Geografski okvir analize jeste globalni, sa komparativnim referencama na anglosaksonski, evropski i postkomunistički kontekst u kojima je fenomen postistine najintenzivnije teorijski analiziran. Vremenski okvir jeste period 2014-2023, koji obuhvata fazu nastanka pojma postistine kao filozofske kategorije, izborne procese 2016. godine kao empirijski katalizator, te pandemijski period 2020-2022. tokom kojeg su se sve tri dimenzije kolapsa kognitivnog horizonta intenzivirale. Ograničenja metodologije uključuju engleskojezičku koncentraciju izvora koja podcjenjuje postojeću domaću analitičku tradiciju u oblasti socijalne epistemologije pisanu na BHS jezicima; agregirani karakter empirijskih pokazatelja koji prikriva varijaciju među nacionalnim kontekstima; ograničenje da kritičko-analitička sinteza ne može zamijeniti primarno empirijsko istraživanje u određenim lokalnim kontekstima; i vremenski okvir koji se završava 2023. godine, što znači da post-2023 razvoj fenomena — uključujući uticaj generativne vještačke inteligencije na arhitekturu javne sfere — nije obuhvaćen.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Empirijska analiza generiše nalaze koji se mogu organizovati u tri bloka koji odgovaraju trima dimenzijama identifikovanim analitičkim okvirom, praćena četvrtim blokom koji izvještava relacioni obrazac koji povezuje tri dimenzije.

Prvi blok rezultata odnosi se na epistemičku dimenziju kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta. Pennycook i Rand (2019) dokumentuju, u eksperimentalnoj studiji sa 3.446 ispitanika, statistički značajnu negativnu korelaciju između rezultata na Testu kognitivne refleksije i percipirane tačnosti lažnih vijesti, te pozitivnu korelaciju između tog testa i sposobnosti razlikovanja lažnih i istinitih vijesti. Cassam (2016, 2019) pruža konceptualni okvir za interpretaciju ovih rezultata kroz pojam epistemičkih poroka — sistematskih navika u rasuđivanju koje pojedince čine ranjivim na lažne vijesti i koje su, što je posebno značajno, u značajnoj mjeri socijalno usađene umjesto da budu individualne psihičke slabosti. Lewandowsky, Ecker i Cook (2017) dokumentuju da se ispravljanje dezinformacija u uslovima već formiranih lažnih uvjerenja često susreće sa onim što nazivaju efektom kontinuiranog uticaja: dokazi koji opovrgavaju lažna uvjerenja često ne uspijevaju da ih u potpunosti razgrade jer već formirana uvjerenja proizvode kognitivne rezistencije koje filtriraju nove informacije.

Drugi blok rezultata odnosi se na diskurzivnu dimenziju kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta. Vosoughi, Roy i Aral (2018) dokumentuju asimetriju širenja istinitih i lažnih vijesti na društvenim mrežama u periodu 2006-2017. godine, sa nalazom da se lažne

vijesti šire znatno brže, dublje i šire od istinitih: gornji jedan posto lažnih kaskada doseže od hiljadu do sto hiljada ljudi, dok istinite vijesti rijetko dosežu više od hiljadu osoba. Allcott i Gentzkow (2017) kvantifikuju da je u tri mjeseca prije izbora 2016. godine lažne vijesti koje su išle u korist Donalda Trampa dijeljeno trideset miliona puta na Facebooku, dok su one u korist Hilari Klinton dijeljene osam miliona puta. Sunstein (2017) razvija širi teorijski okvir prema kojem algoritamske strukture društvenih mreža sortiraju ljude u homogenizovane grupe, proizvodeći ono što naziva sajberkaskadama, eksploatišući kognitivnu pristrasnost potvrđivanja, i pomažući onome što označava kao polarizacijskim entrepreneurima. Bail i kolege (2018), u eksperimentu sa platnim učesnicima, dokazuju da izlaganje suprotstavljenim političkim stavovima na društvenim mrežama može povećati polarizaciju, naročito kod desno orijentisanih ispitanika koji su nakon izloženosti liberalnim sadržajima izrazili statistički značajno konzervativnije stavove.

Treći blok rezultata odnosi se na institucionalnu dimenziju kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta. Sismondo (2017) dokumentuje da se savremena javna sfera nalazi u stanju u kojem etablirani naučni autoriteti — univerziteti, recenzirani časopisi, profesionalna udruženja, naučne akademije — sve češće dijele javni autoritet sa alternativnim izvorima koji eksplicitno osporavaju njihovu epistemičku poziciju. Ylä-Anttila (2018) dokumentuje, u empirijskoj studiji finskog desno-populističkog medijskog ekosistema, da savremeni populistički pokreti ne odbacuju kategoriju istine kao takvu nego sistematski izgrađuju paralelne epistemičke autoritete — alternativne portale, gradonačelnike kao izvore znanja umjesto akademskih eksperata, anonimne komentatorske mreže kao izvore vjerodostojnih informacija — koji čine paralelnu institucionalnu epistemičku infrastrukturu. Chambers (2021) i Bufacchi (2021) razvijaju filozofske analize kojima pokazuju da kriza institucionalnih epistemičkih autoriteta nije izolovana od kolapsa procedura javne deliberacije, i da je obnavljanje epistemičke infrastrukture demokratije neraskidivo povezano sa obnavljanjem deliberativnih okvira u kojima se autoriteti legitimišu.

Četvrti i najznačajniji blok rezultata odnosi se na relacioni obrazac koji povezuje tri dimenzije. Sintetizovani materijal pokazuje da epistemička, diskurzivna i institucionalna dimenzija kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta ne djeluju kao paralelne ali nezavisne dimenzije, nego kao rekurzivno spregnute komponente jedinstvene konfiguracije. Epistemička dimenzija slabljenja zajedničkih metodoloških standarda otvara prostor za diskurzivnu dimenziju proizvodnje paralelnih informacionih kanala (Cassam, 2016; Vosoughi et al., 2018); diskurzivna dimenzija proizvodnje paralelnih kanala omogućava institucionalnu dimenziju izgradnje alternativnih epistemičkih autoriteta (Sunstein, 2017; Ylä-Anttila, 2018); institucionalna dimenzija paralelnih autoriteta legitimiše dalju eroziju zajedničkih metodoloških standarda u onima koji se identifikuju sa novim autoritetima (Sismondo, 2017; McIntyre, 2018). Konfiguracija je zatvorena, i njena zatvorenost izvor je stabilnosti krize koja se reprodukuje uprkos ozbiljnim akademskim i institucionalnim naporima da se neutrališe.

EPISTEMIČKA DIMENZIJA: KOLAPS ZAJEDNIČKIH METODOLOŠKIH STANDARDA

Prva dimenzija kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta djeluje na nivou metodoloških standarda za procjenu istinitosti tvrdnji. McIntyre (2018), u svojoj sintetičnoj analizi za MIT Press, dokumentuje da se postistina ne može svesti ni na puko širenje neistinitih iskaza ni na povećanje broja ljudi koji ih prihvataju; riječ je, prije svega, o slabljenju

zajedničkih kriterijuma kojima građani jedne političke zajednice procjenjuju da li je neka tvrdnja vjerodostojna. Tradicionalne demokratije zapadnog civilizacijskog kruga oslanjale su se na implicitni konsenzus o tome koji izvori svjedočenja zaslužuju povjerenje (recenzirani naučni radovi, kvalitetni novinari, sertifikovani eksperti), koje procedure proizvode pouzdano znanje (statistička metodologija, ekspertska revizija, replicirani eksperimenti), i koje vrline stoje iza odgovornog rasuđivanja (intelektualna iskrenost, otvorenost prema dokazima, sposobnost mijenjanja mišljenja u svjetlu novih informacija). Postistina nije puko širenje lažnih iskaza; ona je sistemsko slabljenje pomenutog implicitnog konsenzusa.

Cassam (2016) razvija filozofski pojmovni aparat za analizu epistemičke dimenzije krize kroz pojam epistemičkih poroka. Epistemički porok jeste sistematska osobina rasuđivanja koja proizvodi loše epistemičke ishode i koja, kada se primijeti u javnim ličnostima i medijskim narativima, oblikuje šire kulturne navike rasuđivanja. Cassam (2019) u svojoj sveobuhvatnijoj knjizi proširuje analizu na specifične političke poroke kao što su nadmena samouvjerenost u stavovima koji nisu provjereni empirijski, imuniziranje od opovrgavajućih dokaza, i sklonost prema teorijama zavjere kao alternativnim okvirima objašnjenja. Cassamova analiza pokazuje da se epistemički poroci ne raspoređuju nasumično kroz populaciju, nego se sistemski koncentrišu u određenim ideološkim i medijskim ekosistemima, gdje se reprodukuju kroz socijalne mehanizme imitacije, identifikacije i grupne pripadnosti.

Pennycook i Rand (2019) pružaju empirijsku potkrijepu Cassamovoj filozofskoj analizi kroz nalaz da je sklonost vjerovanju partizanskim lažnim vijestima statistički bolje objašnjena nedostatkom analitičkog razmišljanja nego motivisanim rezonovanjem. Studija sa 3.446 ispitanika dokumentuje statistički značajnu negativnu korelaciju između rezultata na Testu kognitivne refleksije i percipirane tačnosti lažnih vijesti, kao i pozitivnu korelaciju između tog testa i sposobnosti razlikovanja lažnih i istinitih vijesti. Ovaj nalaz ima značajne filozofske implikacije: on sugerise da fenomen postistine nije primarno fenomen ideoloških stavova, nego fenomen kognitivnih navika u svakodnevnom mišljenju koje su sistemski oblikovane medijskim ekosistemima u kojima ljudi učestvuju.

Lewandowsky, Ecker i Cook (2017) dopunjuju ovu analizu nalazom da se ispravljanje dezinformacija u uslovima već formiranih lažnih uvjerenja često susreće sa efektom kontinuiranog uticaja, što znači da puko izlaganje opovrgavajućim dokazima često ne uspijeva da razgradi već formirano lažno uvjerenje. Razlog je što formirana uvjerenja djeluju kao kognitivni filteri koji obrađuju nove informacije; kada nova informacija opovrgava prethodno uvjerenje, kognitivni sistem često traži načine da je integriše u postojeći okvir, čak i ako to zahtijeva dramatično preinterpretiranje dokaza. Ovaj nalaz ima dvostruke implikacije: prvo, on pokazuje zašto su prosvjetiteljske strategije borbe protiv dezinformacija — ona predstavi tačne podatke, građani će razumjeti — strukturno nedovoljne; drugo, on ukazuje da su epistemičke navike i kognitivni filteri proizvod produženog izlaganja medijskim ekosistemima, što čini epistemičku dimenziju kolapsa kognitivnog horizonta neraskidivo povezanom sa diskurzivnom i institucionalnom dimenzijom analiziranim u narednim sekcijama.

Hoggan-Kloubert i Hoggan (2023), u sintezi za *Adult Education Quarterly*, predlažu obnovu tri ključna epistemička pojma — racionalnosti, autonomije i pluralizma — kao normativnog odgovora na epistemičku dimenziju krize. Autori argumentuju da je tradicionalno shvatanje ovih pojmova bilo nedovoljno odbranjeno pred postmodernističkom kritikom u protekle četiri decenije, što je proizvelo prostor u kojem postistina može operisati pod plaštom legitimnog skepticizma prema univerzalnim epistemičkim standardima. Njihov

predlog nije povratak na predpostmoderni filozofski oslonac, nego rekonstrukcija odbrane pomenute tri pojma kroz pluralističke i kontekstualno svjesne resurse savremene filozofije. McIntyre (2018) upozorava, sa dodatnim oprezom, da je ironija postistinog momenta u tome što su pojedini desnopopulistički akteri preuzeli postmodernistički pojmovni aparat — naročito tvrduju da nema objektivne istine — kao oružje protiv mainstream nauke i činjenica, što sugeriše da odbrana epistemičke dimenzije zahtijeva ne samo filozofsku argumentaciju nego i osvajanje političkog terena u kojem se epistemički standardi javno legitimišu.

Epistemička dimenzija sprega se sa preostalim dvjema dimenzijama trijade kroz specifikabilne puteve. Slabljenje zajedničkih metodoloških standarda otvara prostor za diskurzivnu dimenziju u kojoj paralelni informacijski kanali postaju legitimni, jer ne postoji više široko dijeljen kriterijum kojim se mogu razlikovati pouzdani od nepouzdanih kanala (Vosoughi et al., 2018; Sunstein, 2017). Slabljenje epistemičkih standarda olakšava institucionalnu dimenziju u kojoj alternativni epistemički autoriteti — od portala teorija zavjera do influensera bez stručne kvalifikacije — preuzimaju ulogu izvora znanja od tradicionalnih akademskih i medijskih institucija (Sismondo, 2017; Ylä-Anttila, 2018). I, što je možda najznačajnije, slabljenje epistemičkih standarda u javnoj sferi povratno oblikuje individualne epistemičke navike građana, koji se prilagođavaju ekosistemu u kojem žive (Lewandowsky et al., 2017; Pennycook & Rand, 2019).

DISKURZIVNA DIMENZIJA: KOLAPS ZAJEDNIČKE JAVNE SFERE

Druga dimenzija kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta djeluje na nivou diskurzivne arhitekture javne sfere — strukturnih uslova pod kojim se različiti građani jedne političke zajednice mogu sresti u zajedničkom razgovornom prostoru. Habermasova klasična teorija javne sfere, razvijena u drugoj polovini dvadesetog vijeka, počivala je na pretpostavci da postoje masovne medijske institucije — novine, radio, televizija — koje, uprkos legitimnim razlikama u uređivačkim politikama, dijele osnovni informacijski okvir koji omogućava da građani imaju zajednički predmet razgovora. Ova pretpostavka, kako pokazuje literatura pregledana u ovom radu, više ne važi u savremenom medijskom ekosistemu.

Vosoughi, Roy i Aral (2018) pružaju jedan od najsistematičnijih empirijskih dokaza za diskurzivnu dimenziju krize. Njihova analiza oko 126.000 vijesti distribuiranih na Twitteru u periodu 2006-2017. godine, sa ukupno oko 4,5 miliona dijeljenja, pokazuje da se lažne vijesti šire znatno brže, dublje i šire od istinitih u svim mjerljivim dimenzijama. Najistaknutijih jedan posto lažnih kaskada doseže između hiljadu i sto hiljada ljudi, dok istinite vijesti rijetko dosežu više od hiljadu osoba. Lažnost vijesti je, prema autorima, statistički značajno povezana sa novošću sadržaja i sa intenzitetom emocionalnih reakcija primaocima — što sugeriše da algoritmi društvenih mreža, koji optimiziraju za angažman korisnika, sistemski favorizuju lažne sadržaje. Ova asimetrija širenja nije, dakle, slučajna posljedica postupaka pojedinačnih korisnika; ona je strukturna osobina algoritamske arhitekture savremenih platformi.

Allcott i Gentzkow (2017) dopunjuju ovu sliku konkretnim podatkom o kvantitativnom uticaju lažnih vijesti tokom kampanje za predsjedničke izbore u SAD 2016. godine: trideset miliona dijeljenja na Facebooku otpadalo je na lažne vijesti u korist jednog kandidata, naspram osam miliona za drugog. Iako autori upozoravaju na ograničenja u izvođenju zaključka o uzročnom uticaju na ishod izbora, podaci jasno pokazuju da je arhitektura platformi proizvela informacijski ekosistem u kojem lažne vijesti imaju mjerljivo veći domet od istinitih u kontekstu visoko polarizovanih političkih kampanja. Ovaj nalaz potvrđuje da

diskurzivna dimenzija savremene javne sfere više ne zadovoljava habermasovski normativni kriterijum prostora u kojem se argumenti razmjenjuju u uslovima približne jednakosti epistemičkog tla.

Sunstein (2017) razvija širi teorijski okvir koji situira ove empirijske nalaze u kontekst dugoročne transformacije javne sfere. Sunstein opisuje proces kojim algoritamske strukture društvenih mreža sortiraju ljude u homogenizovane grupe sličnomislećih, proizvodeći ono što naziva sajberkaskadama — društvenim procesima u kojima se mišljenja u jednoj grupi pojačavaju kroz kontinuiranu izloženost samo onim sadržajima koji potvrđuju postojeća uvjerenja. Sunstein argumentuje da ovaj proces eksploatiše kognitivnu pristrasnost potvrđivanja i da pomaže onome što naziva polarizacijskim entrepreneurima — političkim akterima čiji uspjeh zavisi od povećanja stepena polarizacije unutar populacije. Sunsteinov okvir ima jednu fundamentalnu implikaciju: kriza javne sfere nije nastala spontano niti kao puka tehnološka posljedica novih medija; ona je proizvod konkretnih dizajnerskih odluka koje su platforme donijele, koje su pojedinim akterima — političkim i komercijalnim — donijele konkretne koristi.

Bail i kolege (2018) doprinose ovoj literaturi nalazom koji obrće prosvjetiteljsku pretpostavku o tome da bi izlaganje suprotstavljenim mišljenjima samo po sebi smanjilo polarizaciju. Njihov eksperiment, sproveden sa platnim učesnicima koji su mjesec dana pratili Twitter botove koji su retvitovali sadržaj suprotstavljenih političkih pozicija, pokazao je da je izloženost suprotstavljenim mišljenjima statistički značajno povećala političku polarizaciju kod desno orijentisanih ispitanika, dok je kod lijevo orijentisanih efekat bio statistički neznatan. Ovaj nalaz ima fundamentalnu filozofsku implikaciju: dijalog kao normativni ideal demokratske deliberacije, koji pretpostavlja da racionalni akteri u uslovima izloženosti različitim mišljenjima dolaze do bolje informisanih stavova, ne važi automatski u savremenoj diskurzivnoj arhitekturi. Naprotiv, izloženost suprotstavljenim mišljenjima u uslovima visoke polarizacije može pojačati identitetsku odbranu vlastitih stavova, čime se prosvjetiteljski mehanizam okreće protiv samog sebe.

Nguyen (2020) pruža konceptualni alat za interpretaciju ovih nalaza kroz razliku između epistemičkih mjehura i eho komora. Epistemički mjehur je struktura iz koje su drugi glasovi izostali; eho komora je struktura iz koje su drugi glasovi aktivno isključeni i diskreditovani. Razlika je politički značajna: epistemički mjehur može biti razbijen pukim izlaganjem dokazima i alternativnim mišljenjima, dok je eho komora otporna na takve intervencije, jer su pripadnici eho komora već dovedeni do toga da sistemski ne vjeruju spoljnim izvorima. Bailov nalaz o paradoksalnom efektu izloženosti suprotstavljenim mišljenjima može se, kroz Nguyenov okvir, interpretirati kao posljedica činjenice da savremene platforme stvaraju ne samo epistemičke mjehure nego i eho komore, naročito u određenim ideološkim segmentima populacije.

Chambers (2021) razvija normativni odgovor na diskurzivnu dimenziju krize kroz povratak na deliberativnu tradiciju habermasovske teorije demokratije, dopunjenu pojmom Williamsovih vrlina tačnosti — iskrenosti i preciznosti kao građanskih vrlina koje su strukturno potrebne za funkcionisanje deliberativne javne sfere. Chambers argumentuje da te vrline ne mogu biti puko stvar individualnog karaktera, nego moraju biti podržane strukturnim i regulatornim osobinama javne sfere. Bufacchi (2021) razvija srodnu, ali nezavisnu, konsenzualnu teoriju postistine koja se oslanja na Habermasovu konsenzualnu teoriju istine i argumentuje da je postistina inherentno povezana sa istinom, jer obje kategorije

počivaju na istom diskurzivnom procesu intersubjektivnog formiranja konsenzusa, samo što postistina taj proces sistemski iskrivljava.

Diskurzivna dimenzija sprega se sa preostalim dvjema dimenzijama kroz specifikabilne puteve. Diskurzivna fragmentacija proizvodi kontekst u kojem se epistemička dimenzija — zajednički metodološki standardi — više ne može legitimno pretpostaviti, jer različiti diskurzivni klasteri operišu sa različitim metodološkim standardima (Vosoughi et al., 2018; Sunstein, 2017). Diskurzivna dimenzija paralelnih informacionih kanala olakšava institucionalnu dimenziju u kojoj alternativni autoriteti, koji u glavnoj javnoj sferi ne bi imali kredibilitet, dobijaju legitimitet u svojim parcijalnim diskurzivnim klasterima (Sunstein, 2017; Ylä-Anttila, 2018). I, što je posebno značajno, diskurzivna dimenzija proizvodi emocionalna stanja — nepovjerenje prema spoljnim izvorima, identitetsku odbranu vlastitih stavova, neprijateljstvo prema sagovornicima koji ne dijele osnovne pretpostavke — koja čine racionalnu deliberaciju strukturno otežanom (Bail et al., 2018; Nguyen, 2020).

INSTITUCIONALNA DIMENZIJA: KOLAPS ZAJEDNIČKIH EPISTEMIČKIH AUTORITETA

Treća dimenzija kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta djeluje na nivou institucionalnih epistemičkih autoriteta — onih institucija (univerziteta, naučnih akademija, recenziranih časopisa, profesionalnih udruženja, regulatornih agencija, kvalitetnih medija) čiji su iskazi tradicionalno funkcionisali kao orijentaciona tačka za građane koji nemaju ličnu kompetenciju da samostalno procijene složena tehnička pitanja. Sismondo (2017) situira ovu dimenziju u kontekst dugoročne transformacije odnosa između nauke i javnosti, pokazujući da se savremena javna sfera nalazi u stanju u kojem etablirani naučni autoriteti sve češće dijele javni autoritet sa alternativnim izvorima koji eksplicitno osporavaju njihovu epistemičku poziciju.

Ylä-Anttila (2018) pruža jedan od najsistematičnijih empirijskih dokaza za institucionalnu dimenziju kroz studiju savremenih populističkih medijskih ekosistema. Ylä-Anttila pokazuje, u studiji desno-populističke medijske scene u Finskoj, da savremeni populistički pokreti ne odbacuju kategoriju istine kao takvu, niti negiraju mogućnost znanja, nego sistemski izgrađuju paralelne epistemičke autoritete. Pomenuti paralelni autoriteti uključuju alternativne portale koji se eksplicitno predstavljaju kao istinitiji od mainstream medija, pojedince bez stručne kvalifikacije koji preuzimaju ulogu izvora znanja, anonimne komentatorske mreže koje proizvode kolektivno legitimisano znanje, i u nekim slučajevima političke aktere koji se pozicioniraju kao direktni glas naroda nasuprot iskvaženim ekspertima. Ova institucionalna paralelna struktura nije, prema Ylä-Anttili, samo retorička strategija; ona je supstancijalna alternativna epistemička infrastruktura koja proizvodi vlastite kanale legitimacije, vlastite mehanizme verifikacije, i vlastite oblike epistemičkog povjerenja.

McIntyre (2018) dopunjuje ovu analizu konkretnim primjerima erozije institucionalnih epistemičkih autoriteta u savremenom anglosaksonskom kontekstu, sa posebnom pažnjom na dugoročne kampanje konstruisanja sumnje u oblastima koje uključuju klimatske promjene, javno zdravlje, izborni proces i medije. McIntyre pokazuje da je institucionalna erozija često bila proizvod konkretnih političkih i komercijalnih strategija koje su, kroz finansirane think tankove, pseudo-naučne publikacije i medijsku infrastrukturu, sistemski podrivale povjerenje u etablirane epistemičke autoritete. Ova analiza ima fundamentalnu implikaciju: institucionalna dimenzija krize nije spontana niti puka posljedica generalnog modernog

skepticizma; ona je u značajnoj mjeri proizvod organizovanih napora određenih političkih i ekonomskih aktera kojima je u interesu da se etablirani epistemički autoriteti delegitimišu.

O'Connor i Weatherall (2018) razvijaju formalne modele kojima pokazuju da se polarizacija među naučnim ekspertima može pojaviti čak i u uslovima u kojima svi učesnici prikupljaju empirijske dokaze i racionalno ažuriraju svoja uvjerenja. Ovaj nalaz ima dvostruki značaj: prvo, on demonstrira da kriza institucionalnih autoriteta nije samo stvar javne percepcije, nego može biti i strukturna osobina samog naučnog sistema u određenim epistemičkim uslovima; drugo, on sugerise da povratak povjerenja u institucionalne autoritete ne može biti zasnovan na pretpostavci da će sami autoriteti spontano proizvesti unutrašnji konsenzus — naprotiv, takav konsenzus mora biti aktivno održavan kroz konkretne institucionalne mehanizme.

Cassam (2019), u svojoj analizi političkih poroka, dokumentuje konkretne forme epistemičke neodgovornosti u javnim ličnostima koje sistemski podrivaju institucionalne autoritete. Među njima posebno mjesto zauzima ono što naziva epistemičkom bezbrižnošću — sistematska indiferentnost prema istinitosti vlastitih iskaza, koja se pojavljuje u javnim ličnostima koje vrše značajan uticaj na javnu sferu. Cassamova analiza, oslanjajući se djelimično na Frankfurtovu klasičnu razliku između laži i besmislica, pokazuje da je savremena javna komunikacija sve više obilježena upravo besmislicama u Frankfurtovom smislu — iskazima čija namjera nije ni zavaravanje slušalaca o tačnoj činjenici niti komunikacija stvarne pozicije, nego stvaranje određenog političkog efekta bez obzira na istinitost.

Lewandowsky, Ecker i Cook (2017) dokumentuju da je obnavljanje povjerenja u institucionalne autoritete, jednom kada je ono značajno erodirano, izuzetno teško, jer su strategije obnavljanja povjerenja često tumačene od strane onih koji su izgubili povjerenje kao dodatne manifestacije onoga što je proizvelo erozija. Konkretni mehanizmi koji su tradicionalno legitimisali ekspertski autoritet — recenzija stručnih radova, akademske institucije, profesionalna sertifikacija — često se u savremenom postistinom diskursu predstavljaju kao samolegitimišući klubovi koji štite vlastite interese umjesto da služe javnoj istini. Ova interpretacija nije, kako pokazuju autori, ni na koji način logički nužna; ali ona se sistemski reprodukuje u određenim diskurzivnim klasterima i čini institucionalnu dimenziju krize otpornom na konvencionalne strategije obnavljanja povjerenja.

Chambers (2021), u svojoj odbrani deliberativne demokratije pred izazovom postistine, predlaže pristup koji povezuje obnavljanje institucionalnih autoriteta sa obnavljanjem deliberativnih procedura. Prema Chambers, povjerenje u institucije ne može biti vraćeno kroz puko isticanje njihove istorijske legitimnosti, niti kroz tehničke argumente o njihovoj kompetenciji; ono mora biti obnovljeno kroz aktivno učešće građana u deliberativnim procesima koji uključuju kako građane tako i institucionalne aktere. Bufacchi (2021) razvija srodan argument iz konsenzualne teorije istine, pokazujući da legitimitet epistemičkih autoriteta u demokratiji u krajnjoj instanci počiva na intersubjektivnoj proceduralnoj saglasnosti, a ne na epistemičkoj nadmoćnosti per se.

Institucionalna dimenzija sprega se sa preostalim dvjema dimenzijama kroz specifikabilne puteve. Slabljenje institucionalnih autoriteta otvara prostor za epistemičku dimenziju u kojoj zajednički metodološki standardi gube svog institucionalnog garanta i postaju predmet otvorene kontestacije (Cassam, 2019; McIntyre, 2018). Slabljenje institucionalnih autoriteta omogućava diskurzivnu dimenziju u kojoj paralelni informacioni kanali postaju legitime alternativne strukture, jer ne postoji jasan institucionalni kriterijum

kojim bi bili diskvalifikovani (Sunstein, 2017; Ylä-Anttila, 2018). I, što je posebno važno, slabljenje institucionalnih autoriteta proizvodi specifični oblik javnog rasuđivanja u kojem građani ne mogu više delegirati složena tehnička pitanja institucijama u koje vjeruju, nego moraju da donose vlastite procjene u oblastima u kojima nemaju kompetenciju, što sistemski povećava izloženost epistemičkim porocima i diskurzivnim manipulacijama (Pennycook & Rand, 2019; Lewandowsky et al., 2017).

TRIPARTITNI KOLAPS KAO SPREGNUT SISTEM I USLOVI OBNOVE

Tri dimenzije identifikovane u prethodnim sekcijama ne djeluju kao izolovane teorijske komponente, nego kao međuzavisne komponente jedinstvene konfiguracije u kojoj svaka dimenzija pojačava preostale dvije kroz specifikabilne konceptualne, sociološke i institucionalne puteve. Ova sekcija razvija integrativnu analizu sprežanja i identifikuje uslove pod kojima bi sprega mogla biti razbijena.

Epistemička dimenzija pojačava diskurzivnu dimenziju kroz mehanizam metodološke fragmentacije. Kada se zajednički kriterijumi za procjenu istinitosti tvrdnji oslabe (Cassam, 2016; McIntyre, 2018), građani gube jasan metodološki oslonac kojim mogu da diskriminiraju između pouzdanih i nepouzdanih izvora informacija. Posljedica je da svi informacioni kanali, bez obzira na njihovu stvarnu epistemičku vrijednost, dolaze u poziciju da konkurišu za pažnju građana po kriterijumima koji nemaju nužnu vezu sa istinitošću sadržaja — emocionalnoj privlačnosti, novosti, identitetskoj kompatibilnosti sa postojećim uvjerenjima (Vosoughi et al., 2018; Sunstein, 2017). Algoritmi platformi, koji su projektovani da optimiziraju za angažman korisnika, sistemski iskorišćavaju ovu metodološku fragmentaciju proizvodeći ekosisteme u kojima dezinformacije imaju mjerljivo veći domet od istinitih sadržaja.

Diskurzivna dimenzija pojačava institucionalnu dimenziju kroz mehanizam legitimizacije paralelnih autoriteta. Kada javna sfera postane fragmentirana u međusobno izolovane diskurzivne klastere (Sunstein, 2017; Nguyen, 2020), svaki klaster razvija sopstvenu institucionalnu epistemičku infrastrukturu — alternativne portale, alternativne stručnjake, alternativne mehanizme verifikacije — koji djeluju kao paralelni autoriteti za pripadnike datog klastera (Ylä-Anttila, 2018). Pripadnici svakog klastera doživljavaju svoje paralelne autoritete kao legitimne, a autoritete iz drugih klastera kao iskvarene ili kao instrumente neprijateljskih političkih sila, što sistemski podriva mogućnost da bilo koji autoritet bude široko prihvaćen kao zajednički orijentir. Studije konkretnih populističkih medijskih ekosistema pokazuju da paralelni autoriteti nisu marginalni eksperimenti nego razvijene institucionalne strukture koje funkcionišu kao supstancijalne alternative tradicionalnim epistemičkim autoritetima.

Institucionalna dimenzija pojačava epistemičku dimenziju kroz mehanizam pomjeranja kognitivnog tereta na pojedinca. Kada se povjerenje u tradicionalne epistemičke autoritete oslabi, građani gube praktičnu mogućnost da delegiraju složena tehnička pitanja institucijama, i prinuđeni su da donose vlastite procjene u oblastima u kojima nemaju ekspertsku kompetenciju (Sismondo, 2017; Cassam, 2019). Ova situacija strukturno povećava izloženost pojedinaca epistemičkim porocima — lakovjernosti prema izvorima koji djeluju autoritativno, prijemčivosti prema teorijama zavjera, sklonosti potvrđivanju vlastitih prethodnih uvjerenja — jer pojedinac koji ne može da delegira tehnička pitanja institucionalnom autoritetu mora donositi epistemičke odluke u uslovima u kojima njegove kognitivne kapacitete neproporcionalno opterećuju izazovi iznad njegove kompetencije

(Pennycook & Rand, 2019; Lewandowsky et al., 2017). Empirijski nalaz Pennycooka i Randa, da je sklonost vjerovanju u lažne vijesti bolje objašnjena nedostatkom analitičkog razmišljanja nego motivisanim rezonovanjem, dobija u ovom okviru institucionalnu interpretaciju: nedostatak analitičkog razmišljanja nije puka individualna karakterna slabost, nego sistemska posljedica kognitivnog opterećenja koje pojedinci snose u uslovima erozije institucionalnih epistemičkih autoriteta.

Sprezanje među tri dimenzije jeste centralna analitička tvrdnja ovog rada. Svaka dimenzija, djelujući u izolaciji, proizvodila bi specifične lokalne efekte ali ne bi bila održiva, jer bi pogođeni akteri i okviri pružili otpor ili bi se prilagodili. Dimenzije postaju održive, pa i samoosnažujuće, upravo zato što svaka dimenzija proizvodi uslove pod kojima preostale dvije mogu da djeluju. Kolaps zajedničkih metodoloških standarda proizvodi prostor za fragmentaciju javne sfere; fragmentacija javne sfere proizvodi prostor za alternativne institucionalne autoritete; alternativni autoriteti dalje legitimišu erozija zajedničkih metodoloških standarda. Krug je zatvoren, i njegova zatvorenost izvor je strukturne stabilnosti krize postistine koja je opstala uprkos ozbiljnim akademskim, regulatornim i medijskim naporima da se neutrališe.

Okvir tripartitnog kolapsa kognitivnog horizonta identifikuje, dakle, strukturnu osobinu savremene krize demokratije koju su prethodni prikazi prilazili ali nisu u potpunosti specifikovali. Cassam (2016, 2019), Pennycook i Rand (2019) i Hoggan-Kloubert i Hoggan (2023) opisuju epistemičku dimenziju bez specifikacije njene sprege sa diskurzivnom i institucionalnom dimenzijom. Vosoughi i kolege (2018), Sunstein (2017) i Bail i kolege (2018) opisuju diskurzivnu dimenziju bez specifikacije njene sprege sa epistemičkom i institucionalnom dimenzijom. Sismondo (2017), Ylä-Anttila (2018) i McIntyre (2018) opisuju institucionalnu dimenziju bez specifikacije njene sprege sa epistemičkom i diskurzivnom dimenzijom. Chambers (2021), Bufacchi (2021), Lewandowsky i kolege (2017) i Nguyen (2020) prilaze sprezi kroz različite teorijske resurse, ali zaustavljaju se prije specifikacije rekurzivne strukture povratnih sprega koja proizvodi reproduktivnu stabilnost sistema. Okvir koji se ovdje uvodi nudi se kao komplement ovim prikazima, namijenjen rješavanju pitanja zašto se kriza postistine reprodukuje uprkos ozbiljnim naporima da se neutrališe.

Implikacije za teoriju demokratije i za savremene reformske inicijative su direktne. Reformske inicijative koje ciljaju samo jednu dimenziju — na primjer, programi medijske pismenosti koji se fokusiraju na epistemičku dimenziju bez istovremene reforme platformi i institucionalnog povjerenja, ili regulacije platformi koje ciljaju diskurzivnu dimenziju bez istovremene reforme epistemičke pismenosti i institucionalne legitimacije, ili kampanje obnavljanja povjerenja u institucije bez istovremene reforme platformi i pismenosti — ne mogu uspjeti, jer neizmijenjene dimenzije kompenzuju lokalnu promjenu. Empirijski zapis potvrđuje ovo predviđanje u svim tipovima reformskih intervencija sprovedenih u protekloj deceniji u zapadnim demokratijama. Suštinska obnova zajedničkog kognitivnog horizonta zahtijeva istovremenu intervenciju na sve tri dimenzije, što je politički i institucionalno složen zadatak ali jedini koji, prema analizi predstavljenoj u ovom radu, može imati realne izgleda za uspjeh. Konceptualni resursi za alternativnu konfiguraciju nisu odsutni iz savremene literature. Hoggan-Kloubert i Hoggan (2023) razvijaju normativnu odbranu racionalnosti, autonomije i pluralizma kao temelja epistemičke obnove. Chambers (2021) razvija deliberativnu rekonstrukciju javne sfere oslonjenu na Williamsove vrline tačnosti. Bufacchi (2021) razvija konsenzualnu teoriju koja povezuje obnavljanje povjerenja u institucije sa obnavljanjem deliberativnih procedura. Cassam (2016, 2019) razvija pojam epistemičkih

vrlina kao normativnog kontrapunkta epistemičkim porocima. O'Connor i Weatherall (2018) razvijaju analizu društvenih mreža povjerenja koja sugerirše puteve obnove epistemičke kohezije naučnih zajednica. Ono što savremena literatura još nije proizvela jeste sintetski okvir u kojem se tri dimenzije tripartitnog kolapsa tretiraju kao spregnut sistem i u kojem se uslovi za njihovu istovremenu obnovu specifikuju sa preciznošću koju politička intervencija zahtijeva. Okvir uveden u ovom radu nudi se kao korak ka takvoj sintezi.

ZAKLJUČAK

Ovaj članak ispitaio je strukturnu specifičnost krize postistine kroz sistematsku analizu tri spregnute dimenzije u kojima epistemički, diskurzivni i institucionalni aspekti zajedničkog kognitivnog horizonta djeluju kao međuzavisne komponente jedinstvene konfiguracije. Analiza je sprovedena kroz mješoviti kritičko-analički pristup koji je kombinovao strukturiranu sintezu sedamnaest verifikovanih izvora iz perioda 2014-2023, komparativnu dokumentarnu analizu empirijskih pokazatelja širenja dezinformacija i polarizacije, te konceptualnu dekompoziciju filozofskih okvira u oblasti socijalne epistemologije, političke epistemologije i teorije deliberativne demokratije. Empirijski nalazi interpretirani su kroz analitički okvir koji rastavlja krizu postistine na tri spregnute dimenzije — epistemičku, diskurzivnu i institucionalnu — i pokazuje da tri dimenzije djeluju kao samoosnažujući sistem a ne kao paralelne komponente.

Prva hipoteza glasi da se kriza postistine najbolje razumije kao kolaps tri međusobno spregnute dimenzije zajedničkog kognitivnog horizonta. Empirijski zapis potvrđuje ovu hipotezu. Epistemička dimenzija dokumentovana je kroz Cassamovu analizu epistemičkih poroka (2016, 2019), Pennycook i Randovu empirijsku studiju kognitivnih korelata vjerovanja u lažne vijesti (2019), Lewandowsky, Ecker i Cookovu sintezu o efektu kontinuiranog uticaja (2017), McIntyrovu sintetičnu analizu (2018) i Hoggan-Kloubert i Hogganovu rekonstrukciju epistemičkih normativa (2023). Diskurzivna dimenzija dokumentovana je kroz Vosoughi, Roy i Aralovu studiju širenja istinitih i lažnih vijesti (2018), Allcott i Gentzkowovu kvantifikaciju lažnih vijesti u izborima 2016. godine (2017), Sunsteinovu analizu sajberkaskada i polarizacijskih entreprenera (2017), Bailovu eksperimentalnu studiju o kontraintuitivnim efektima izloženosti suprotstavljenim mišljenjima (2018), te Nguyenovu razliku između epistemičkih mjehura i eho komora (2020). Institucionalna dimenzija dokumentovana je kroz Sismondovu analizu krize naučnog autoriteta (2017), Ylä-Anttilinu studiju paralelnih populističkih autoriteta (2018), O'Connor i Weatherallovu analizu naučne polarizacije (2018), Chambersovu rekonstrukciju deliberativne demokratije (2021), te Bufacchijevu konsenzualnu teoriju postistine (2021).

Druga hipoteza glasi da nijedna dimenzija ne može biti supstancijalno obnovljena bez istovremene intervencije na preostale dvije. Empirijski zapis ponovno potvrđuje ovu hipotezu kroz konvergenciju nalaza koji pokazuju da reformske inicijative ciljane na pojedinačne dimenzije sistemski podbacuju upravo zato što neizmijenjene dimenzije kompenzuju lokalnu promjenu. Programi medijske pismenosti, koji ciljaju epistemičku dimenziju, sami po sebi ne uspijevaju da neutrališu strukturnu polarizaciju proizvedenu algoritamskom arhitekturom platformi (Vosoughi et al., 2018; Sunstein, 2017). Regulatorne intervencije nad platformama, koje ciljaju diskurzivnu dimenziju, sami po sebi ne mogu da obnove povjerenje u tradicionalne epistemičke autoritete (Sismondo, 2017; Ylä-Anttila, 2018). Kampanje obnavljanja institucionalnog povjerenja, koje ciljaju institucionalnu

dimenziju, sami po sebi ne mogu da kompenzuju strukturno slabljenje epistemičkih navika u svakodnevnom mišljenju (Cassam, 2019; Pennycook & Rand, 2019).

Treća hipoteza glasi da je dokumentovani neuspjeh dosadašnjih reformskih inicijativa strukturna posljedica perzistencije sve tri dimenzije u dominantnoj konfiguraciji a ne kontingentni neuspjeh implementacije. Empirijski zapis pruža indirektnu ali konzistentnu podršku ovoj hipotezi. Sistematski neuspjeh različitih reformskih inicijativa — od regulatornih intervencija u Evropskoj uniji do kampanja medijske pismenosti u SAD i programa institucionalnog jačanja u postkomunističkim demokratijama — uprkos značajnim institucionalnim, političkim i ekonomskim resursima koji su uloženi u njih, snažno sugerise da problem nije u kvalitetu pojedinačnih reformi nego u strukturnoj konfiguraciji u kojoj one djeluju. Direktno testiranje ove hipoteze zahtijevalo bi komparativnu analizu konkretnih reformskih inicijativa preko više nacionalnih konteksta, što metodologija primijenjena ovdje ne preduzima; hipoteza je stoga potvrđena na nivou strukturnog predviđanja, a ne specifičnog uzročnog pokazivanja.

Glavni originalni doprinos ovog članka jeste uvođenje analitičkog okvira tripartitnog kolapsa zajedničkog kognitivnog horizonta. Okvir rastavlja krizu postistine na tri međusobno spregnute dimenzije i specifikuje rekurzivne povratne sprege kojima svaka dimenzija intenzivira preostale dvije. Okvir je nov zato što su prethodni prikazi tendirali da tretiraju dimenzije kao paralelne — epistemičku (Cassam, 2016; Hoggan-Kloubert & Hoggan, 2023), diskurzivnu (Sunstein, 2017; Vosoughi et al., 2018), ili institucionalnu (Sismondo, 2017; Ylä-Anttila, 2018) — bez specifikacije rekurzivnog sprežavanja koje obezbjeđuje stabilnost krize. Okvir krizu postistine čini čitljivom ne kao zbir nepovezanih problema, nego kao konfiguraciju uzajamno pojačavajućih pritisaka, i generiše proverljiva predviđanja o uslovima neuspjeha izolovanih reformi. Okvir takođe pruža interpretativni ključ za empirijsku konvergenciju nalaza u literaturi: konvergencija nije slučajna nego strukturna, i ona je empirijski izraz sprežavanja.

Metodološka ograničenja analize su četvorostruka. Prvo, izvorna literatura koncentrisana je na engleskom jeziku i podcjenjuje analitičku tradiciju domaćih autora pisanu na BHS jezicima u oblasti socijalne epistemologije, političke filozofije i teorije medija. Drugo, empirijski pokazatelji na koje se analiza oslanja agregirani su, što prikriva varijacije među nacionalnim, kulturnim i medijskim kontekstima. Treće, kritičko-analitička sinteza ne može zamijeniti primarno empirijsko istraživanje u određenim lokalnim kontekstima, i okvir stoga generiše predviđanja koja zahtijevaju dalju empirijsku provjeru kroz komparativna istraživanja studija slučaja. Četvrto, vremenski okvir analize završava se 2023. godinom, i post-2023 razvoj fenomena postistine — uključujući uticaj generativne vještačke inteligencije na arhitekturu javne sfere, transformaciju izborne komunikacije kroz nove platforme, i evoluciju populističkih medijskih ekosistema — nije obuhvaćen i predstavlja prioritet daljeg istraživanja.

Implikacije za teoriju demokratije su značajne. Okvir predviđa da klasične normativne teorije deliberativne demokratije, koje pretpostavljaju zajednički kognitivni horizont kao neproblematizovani uslov demokratske rasprave, moraju biti rekonceptualizovane kako bi obuhvatile pitanja o tome kako se taj horizont aktivno proizvodi i održava. Demokratska teorija ne može više biti samo teorija procedura kojima se donose političke odluke; ona mora biti i teorija sociokognitivne infrastrukture koja omogućava da te procedure imaju supstancijalni smisao. Okvir takođe predviđa da praktične reformske intervencije moraju biti projektovane kao istovremene intervencije na sve tri dimenzije, što zahtijeva koordinaciju

između regulatornih organa, obrazovnih institucija, medijskih organizacija, akademske zajednice i civilnog društva — koordinacija koja je politički i institucionalno složena, ali koja je, prema analizi predstavljenoj ovdje, jedini put ka supstancijalnom razrješenju krize.

Tri pravca daljeg istraživanja mogu se identifikovati. Prvo, okvir se može testirati kroz komparativnu analizu reformskih inicijativa u različitim demokratijama, sa pažnjom na različite konfiguracije tri dimenzije u SAD-u, Evropskoj uniji, post-komunističkim demokratijama, i demokratijama globalnog juga. Drugo, okvir se može primijeniti na analizu specifičnih kriznih momenata — pandemije COVID-19, ratova u Ukrajini i Gazi, izbornih ciklusa 2024-2026 — kako bi se utvrdilo da li se tripartitno sprezanje različito intenzivira u različitim tipovima političkih kriza. Treće, okvir se može proširiti na analizu uloge generativne vještačke inteligencije u savremenoj javnoj sferi, sa pažnjom na to kako sintetički sadržaji mogu istovremeno intenzivirati sve tri dimenzije kolapsa kognitivnog horizonta na način koji nije obuhvaćen analizom kako je predstavljena ovdje.

Kriza postistine nije kontingentni neuspjeh kontingentnih politika nego strukturno svojstvo savremene konfiguracije u kojoj epistemička, diskurzivna i institucionalna dimenzija zajedničkog kognitivnog horizonta djeluju kao spregnute komponente. Okvir uveden ovdje ne predviđa da će se konfiguracija sama razriješiti, niti da će dominantna kriza biti zamijenjena jednostavnim akumuliranjem novih dokaza ili novih reformi. Tri dimenzije djeluju kao stabilan sistem upravo zato što su spregnute, i sistem se reprodukuje kroz svakodnevne kognitivne, diskurzivne i institucionalne prakse koje ne zahtijevaju svjesnu koordinaciju. Ono što okvir predviđa jeste da se suštinske svrhe demokratije — informisana javna rasprava, racionalno formiranje kolektivne volje, legitimisano povjerenje u institucije koje proizvode znanje — ne mogu održati u operativnim ograničenjima trenutne konfiguracije. Obnova tih svrha zahtijeva konceptualnu i institucionalnu reorganizaciju na razmjerama koje inkrementalne reforme ne mogu obuhvatiti. Prvi zadatak filozofske analize jeste da konfiguraciju učini vidljivom. Ostatak zadatka je politički, institucionalan i međugeneracijski, i nalazi se izvan analitičkog opsega ovog rada.

BIBLIOGRAFIJA

- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211–236. <https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>
- Bail, C. A., Argyle, L. P., Brown, T. W., Bumpus, J. P., Chen, H., Hunzaker, M. B. F., Lee, J., Mann, M., Merhout, F., & Volfovsky, A. (2018). Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(37), 9216–9221. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804840115>
- Bufacchi, V. (2021). Truth, lies and tweets: A consensus theory of post-truth. *Philosophy & Social Criticism*, 47(3), 347–361. <https://doi.org/10.1177/0191453719896382>
- Cassam, Q. (2016). Vice epistemology. *The Monist*, 99(2), 159–180. <https://doi.org/10.1093/monist/onv034>
- Cassam, Q. (2019). *Vices of the mind: From the intellectual to the political*. Oxford University Press.
- Chambers, S. (2021). Truth, deliberative democracy, and the virtues of accuracy: Is fake news destroying the public sphere? *Political Studies*, 69(1), 147–163. <https://doi.org/10.1177/0032321719890811>
- Hoggan-Kloubert, T., & Hoggan, C. (2023). Post-truth as an epistemic crisis: The need for rationality, autonomy, and pluralism. *Adult Education Quarterly*, 73(1), 3–20. <https://doi.org/10.1177/07417136221080424>

- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the “post-truth” era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353–369. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.008>
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.
- Nguyen, C. T. (2020). Echo chambers and epistemic bubbles. *Episteme*, 17(2), 141–161. <https://doi.org/10.1017/epi.2018.32>
- O'Connor, C., & Weatherall, J. O. (2018). Scientific polarization. *European Journal for Philosophy of Science*, 8(3), 855–875. <https://doi.org/10.1007/s13194-018-0213-9>
- O'Connor, C., & Weatherall, J. O. (2018). *The misinformation age: How false beliefs spread*. Yale University Press.
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39–50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>
- Sismondo, S. (2017). Post-truth? *Social Studies of Science*, 47(1), 3–6. <https://doi.org/10.1177/0306312717692076>
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Ylä-Anttila, T. (2018). Populist knowledge: 'Post-truth' repertoires of contesting epistemic authorities. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 5(4), 356–388. <https://doi.org/10.1080/23254823.2017.1414620>

EPISTEMOLOGY OF POST-TRUTH AND THE COLLAPSE OF SHARED COGNITIVE HORIZON: PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY DEMOCRATIC CRISES

Dragutin Radišić

University of Belgrade
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: drarad08723@student.fpn.bg.ac.rs

Received 14.03.2025. Approved: 18.05.2025.

Original Scientific Article

DOI: <https://doi.org/10.65932/CR-2025-1-6>

UDC: 165.0:[321.7:316.77]

Abstract: The article develops a philosophical analysis of how contemporary democratic crises can be understood as consequences of the collapse of the shared cognitive horizon — the structural condition under which citizens of a political community can share enough epistemic ground to conduct rational public deliberation about common questions. The research employs a mixed-method critical-analytical approach that integrates a structured synthesis of peer-reviewed literature published between 2014 and 2023, comparative documentary analysis of empirical studies on the spread of disinformation and polarization, and conceptual decomposition of philosophical frameworks in the fields of social epistemology, political epistemology, and deliberative democratic theory. The central finding is that the phenomenon of post-truth represents not a contingent epoch of particular untruthfulness, nor a technological consequence of social media, but a structural collapse of three coupled dimensions of the shared cognitive horizon — the epistemic dimension of shared methodological standards, the discursive dimension of the shared public sphere, and the institutional dimension of shared epistemic authorities — and that no dimension can be substantively restored in isolation from the other two. The empirical pattern documented in the reviewed literature — from data on the dramatically asymmetric spread of false news on social media, through studies of the polarizing effects of exposure to opposing views, to analyses of the contestation of epistemic authorities in contemporary populist movements — confirms that reform initiatives directed at any single dimension systematically fail because the unaltered dimensions compensate for the local change. The original contribution of the article is the introduction of an analytical framework of the tripartite collapse of the cognitive horizon, which decomposes the post-truth crisis into three components and specifies the feedback paths through which each component intensifies the other two. The paper concludes with implications for contemporary democratic theory and proposes criteria of systemic adequacy for future reform interventions. Methodological limitations include reliance on English-language academic literature and the necessary abstractness of conceptual synthesis.

Keywords: *epistemology of post-truth, cognitive horizon, social epistemology, political epistemology, deliberative democracy, disinformation, echo chambers, epistemic justice, epistemic vices, crisis of democracy.*